

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

DOI: 10.18372/2307-9061.60.15951

УДК 342(045)

С. Г. Головко,

кандидат історичних наук, доцент

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0795-7166>

І. П. Варавка,

старший викладач

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5168-2775>

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ВИТОКИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03680, Київ, Україна
E-mails: golovkos@ukr.net, varavairina8@gmail.com

Мета: охарактеризувати історико-правові витоки, джерела становлення та напрями розвитку конституційного процесу в Україні. **Методи:** з використанням методу історико-правового аналізу окреслено передумови становлення вітчизняного конституціоналізму як феномену державотворення; метод порівняльного аналізу застосовано задля обґрунтування впливу на розвиток конституційного процесу в Україні традицій європейського конституціоналізму та прогресивності сучасних тенденцій його розбудови; з використанням методу синтезу визначено взаємозумовленість джерел становлення та тенденцій розвитку українського конституціоналізму. **Результати:** актуалізовано необхідність удосконалення механізму конституційного регулювання суспільних відносин з урахуванням історико-правових витоків конституційного процесу; обґрунтовано, що джерелами українського конституціоналізму є досягнення європейської конституційної думки та вітчизняні багатовікові історико-правові традиції, що забезпечують порівняно самостійний характер, розмаїття тенденцій конституційного процесу (від глобалізму до регіоналізму); визначено основні напрями та актуальні питання розвитку сучасного конституційно-правового забезпечення в Україні; зроблено висновок, що важливою умовою становлення української демократичної, правової та соціальної держави є належне теоретичне забезпечення процесу національного конституційного законотворення з урахуванням світового, європейського та вітчизняного досвіду конституціоналізму; акцентовано увагу на соціально-правових передумовах конституціоналізму як ефективного механізму забезпечення та охорони конституційного правопорядку, прав та свобод людини і громадянина, зокрема, удосконалення місцевого самоврядування як дієвого інституту громадянського суспільства. **Обговорення:** ефективні механізми реалізації конституціоналізму та його розбудова на основі європейських та вітчизняних традицій конституційного процесу.

Ключові слова: український конституціоналізм; історико-правові витоки конституційного процесу; європейські тенденції сучасного конституціоналізму.

Постановка проблеми та її актуальність. Український конституціоналізм є порівняно новим явищем, феномен якого зумовлений ди-

намічними процесами політико-правового реформування на шляху розбудови громадянського суспільства. Він перебуває на етапі фор-

мування теоретичних засад та розроблення механізмів їх втілення в конституційну дійсність. Одним із чинників розвитку конституціоналізму в Україні як сучасної державно-правової парадигми та водночас джерелом подолання певної науково-практичної невизначеності є його історико-правові витоки, аналіз яких у проєкції на тенденції розвитку правової держави, є актуальною проблемою.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивченню сучасного стану українського конституціоналізму, його традицій та джерел присвячені праці вітчизняних науковців. Н. Агафонова окреслює ключові питання розвитку конституційної реформи в Україні [1]. К. Бабенко розглядає втілення традицій конституціоналізму у практику державно-правових відносин як важливу умову ефективного конституційного регулювання суспільних відносин [2]. У працях А. Крусян обґрунтовано науково-практичну парадигму сучасного українського конституціоналізму [8; 9]. Основні етапи конституційного процесу в їхньому історичному розвитку висвітлено в працях І. Сопілко [11]. П. Стецюк акцентує увагу на сутнісних характеристиках конституціоналізму, особливостях його виникнення, механізмах функціонування та історичному досвіді України як відображенні європейських традицій конституційного розвитку [12]. І. Терлюк досліджує феномен конституціоналізму в проєкції на його українській моделі в контексті формування національної державно-правової традиції [13]. У працях В. Федоренка аналізуються витоки українського конституціоналізму як категорії у вимірах сучасного демократичного державотворення [14]. В. Шаповал розглядає тенденції розбудови українського конституціоналізму співвідносно з розвитком конституційно-правових ідей у європейських країнах тощо [15]. Ю. Юринець та В. Загороднюк обґрунтовують систему джерел конституційного права України [16].

Виклад основного матеріалу. Конституціоналізм як один із провідних трендів сучасного українського державотворення має глибокий соціокультурний контекст. З одного боку він є відображенням політичної еволюції світового співтовариства, а з іншого, логічним продов-

ження вікових національних традицій конституційного процесу. Показово, що яскравий символ українського конституціоналізму, пам'ятка вітчизняної політико-філософської та правової думки латиномовний оригінал Конституції Пилипа Орлика 1710 р. буде експонуватися в Софії Київській з нагоди 30-річчя незалежності України з 16 серпня до 14 листопада 2021 року. Відтак звернення до історико-правових витоків конституційного процесу є одним із ключових чинників його розвитку та вироблення практичних механізмів реалізації.

У сучасній теорії конституційного права існують різні підходи до визначення поняття конституціоналізму. З одного боку конституціоналізм розглядається як комплексний інструмент реалізації конституції, її правової охорони, підтримки конституційного ладу, специфічної практики конституційного процесу. Концептом іншого підходу є зосередження уваги на теоретично-методологічному потенціалі конституціоналізму як системи загальноцивілізаційних демократичних цінностей державного устрою та суспільного життя. З огляду на це саме основоположні ідеї та принципи конституціоналізму є визначальним чинником, що впливає на формування типу конституційного ладу та правової системи держави, особливості взаємодії органів державної влади та суспільства, подолання кризових явищ. Відтак конституціоналізм виступає теоретико-методологічною основою розбудови конституційної держави, яка, своєю чергою, стає мірою реалізації і забезпечення ідей, цінностей і принципів конституціоналізму [1].

У теорії європейського права усталеним є положення про те, що конституційний розвиток є природним для цивілізованих держав, оскільки є відображенням сутності європейської ментальності, християнських моральних цінностей, прагнення людини відстоювати власну гідність. Саме конституційний розвиток визначається як механізм збереження національної ідентичності європейських народів, основа демократичного та успішного суспільства. З огляду на це конституціоналізм є історично зумовленим та нерозривно пов'язаним із особливостями розвитку державотворення [12]. Фундамент су-

часного українського конституціоналізму становлять історичні джерела вітчизняного та міжнародного конституційного права [16]. Український конституціоналізм як історико-правовий феномен відзначається сприйняттям політико-правових ідей минулого та сучасних досягнень світової конституційної думки, але має при цьому самобутні особливості та розмаїття форм і змісту реалізації: від регіоналізму до глобалізму. Таким чином, хоча конституційний процес в Україні на сьогодні перебуває в процесі активного становлення, його джерела носять інституційний характер, суголосний трендам європейської філософсько-правової думки, а витoki сягають початку Нового часу (України-Гетьманщини), а надбання займають гідне місце в скарбниці європейського конституціоналізму та вплинули на його поступальний розвиток.

Історичний пріоритет українського народу та природне право на власну національну державу як базові принципи сучасного конституціоналізму є важливим результатом напрацювань українських діячів минулого Б. Хмельницького, П. Орлика, М. Драгоманова, М. Грушевського, І. Франка [4, с. 22].

Зокрема, вже Конституція Пилипа Орлика стала поєднанням традиційності та новаторства щодо поєднання пріоритетів державотворення й соціальної політики. А її громадянські ідеї відзначаються прогресивністю навіть на тлі європейського Просвітництва [3, с. 180-181]. Вона є одним із перших у Новій історії прикладів моделі вільної держави, заснованої на природньому праві народу на свободу та самовизначення. У період відродження Української національної держави (1917-1920 рр.) яскравим проявом конституційного процесу стали такі конституційно-правові акти, як III та IV Універсали УЦР, Конституція УНР [6]. У них визначені основні засади організації державної влади в Україні та юридично оформлено відродження української державності [11].

Традиції та досягнення європейського та вітчизняного конституціоналізму були акумульовані в Конституція України, ухваленій у червні 1996 року, яка упродовж чверті століття є правовим фундаментом розвитку української дер-

жави в пріоритетах демократичного та соціально орієнтованого громадянського суспільства, формування та вдосконалення сучасних інститутів державної влади.

Важливо відзначити, що Основний Закон не лише визначає засади конституційного ладу нашої держави, закріплює основні права, свободи та обов'язки людини і громадянина, віддзеркалює стан суспільства, а й визначає тенденції розвитку українського конституціоналізму.

Щоправда новітній український конституціоналізм, який сформувався у дев'яностих роках ХХ ст., був позначений впливом сприйняття конституційного процесу через призму ринкового капіталізму, з одного боку, та соціальних пріоритетів як офіційного, хоча й значною мірою, декларативного, принципу суспільства розвинутого соціалізму. Відтак, мав ознаки ідеалістичної доктрини [10]. Одним із її проявів стало сподівання на органічне співіснування колективізму та права особистості, що виявилось в соціальних зобов'язаннях держави щодо гарантування економічних прав. Дискусія щодо дієвості цієї важливої норми, яка є актуальною й сьогодні, підтверджує концептуальну ідею сучасного конституціоналізму – конституційний процес є ефективним в умовах динамічного суспільства.

Поступальний розвиток конституційного процесу в Україні є запорукою збалансованості та ефективної взаємодії всіх гілок влади, впорядкування відносин у різних сферах суспільного життя. З огляду на це, одним зі стратегічних напрямів є завершення конституційної реформи [9], наслідком якої має стати остаточне ствердження в державо- та правотворенні таких конституційних цінностей і пріоритетів як: принципи верховенства права, демократизму, конституційної законності, визнання людини найвищою соціальною цінністю.

Україна, як правова держава, визнає пріоритет загальнолюдських цінностей, дотримується загальноновизнаних норм і принципів міжнародного права. Виходячи з того, що людина, її права та свободи у будь якій цивілізованій правовій державі становлять найвищу соціальну цінність, саме на їхнє забезпечення та реалізацію й має спрямовуватися державна діяльність. В Україні

гарантування прав і свобод людини є головним обов'язком держави, при цьому за його виконання держава несе пряму відповідальність перед людиною та суспільством. У цьому контексті важливим конституційним принципом є принцип верховенства права, який закріплений у ст. 8 Конституції України. Відповідно до нього громадяни реалізують свої права за принципом «дозволено все, що прямо не заборонено законом», а державні органи та їх посадові особи діють за принципом «дозволено лише те, що прямо визначено законом» [7].

Формування ефективних механізмів забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян передбачає оптимальне збалансування структури, форм і методів діяльності апарату державного управління, його зорієнтованість на усунення перешкод, що стримують максимальну повну реалізацію прав і свобод, законних інтересів членів суспільства на практиці.

Важливими чинниками державно-правового розвитку є динамічна, взаємообумовлена взаємодія економічної, соціальної, політичної та інших сфер суспільного життя. Історичний розвиток будь-якого суспільства переконливо доводить, що ігнорування та порушення конституційних норм призводять до серйозних правових та політичних наслідків. Тому саме конституційний процес як удосконалення механізму конституційного регулювання суспільних відносин розглядається потужним інструментом сучасного державо- та правотворення. Відтак, розбудова України як демократичної, правової, соціальної держави зумовлює необхідність поступального розвитку конституціоналізму з урахуванням європейського та світового досвіду. Застосування положень Основного Закону Української держави на практиці актуалізує необхідність усунення суперечностей, пов'язаних недосконалістю організації та функціонування державного механізму гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина, системи стримувань і противаг.

Зауважимо, що згідно зі ст. 22 Конституції, закріплені в ній права та свободи людини і громадянина не є вичерпними [7]. Оскільки конституційні права та свободи гарантуються державою і не можуть бути скасовані, то в процесі

ухвалення нових законів або будь-якого удосконалення чинних не допускається звуження їх змісту та обсягу. З огляду на це, однією з актуальних проблем сучасного конституціоналізму є збалансування процедур внесення змін до Конституції, які, з одного боку, відображають об'єктивну необхідність усунення чинників, що стримують політико-правовий розвиток суспільства, але з іншого можуть перешкоджати реалізації принципу прямої дії Основного Закону.

Дослідники сучасного українського конституціоналізму одним із пріоритетних напрямів його розвитку, що відображає національну державно-правову традицію особливого ставлення до свободи як ключової ознаки конституціоналізму та має характер історично зумовленої тенденції, визначають втілення ідеї забезпечення прав і свобод людини через обмеження державної влади, зокрема, засобами парламентаризму, місцевого самоврядування, чіткого поділу повноважень у системі державного управління [13].

З огляду на це, важливою умовою забезпечення конституційно-правової свободи людини є науково-методологічне обґрунтування та створення практичних механізмів обмеження публічної влади на користь громадянського суспільства, прав та інтересів громадян. Саме створення ефективної системи стримувань і противаг у процесі організації публічної влади через удосконалення місцевого самоврядування розглядається необхідною соціальною передумовою конституціоналізму. При цьому його пріоритетними напрямами є: модернізація Основного Закону та конституційного законодавства в контексті еволюційного розвитку конституційного процесу; усунення законодавчих колізій, що існують у конституційному законодавстві, прогалин у конституційно-правовому регулюванні (ефективна модель взаємодії між урядом, президентом і парламентом); здійснення систематизації конституційного законодавства; удосконалення конституційного законодавства (інтенсифікації законотворчого процесу); європеїзація національного законодавства; удосконалення законодавства згідно

пріоритетів громадянського суспільства тощо [8].

Висновки. Таким чином, важливим чинником розбудови української правової держави є підтримка та розвиток конституційного процесу з урахуванням світового та вітчизняного досвіду конституціоналізму, його теоретико-методологічне обґрунтування та вироблення практичних механізмів реалізації ключових ідей і принципів. Сучасні тенденції українського конституціоналізму спираються на досягнення європейської конституційної думки та вітчизняні багатовікові історико-правові традиції, що забезпечує порівняно самостійний характер та розмаїття напрямів розвитку конституційного процесу в Україні. Саме вони визначають соціально-правові передумови українського конституціоналізму як ефективного механізму забезпечення та охорони конституційного правопорядку, прав та свобод людини і громадянина. Одним із пріоритетних напрямів удосконалення механізму конституційного регулювання суспільних відносин з урахуванням історико-правових витоків конституційного процесу є розбудова місцевого самоврядування як дієвого інституту громадянського суспільства.

Література

1. Агафонова Н. Питання розвитку конституційної реформи в сучасній Україні. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2016. № 2. С. 119-131.
2. Бабенко К. Розвиток конституціоналізму як елемент сучасної правової культури в Україні. *Вісник Конституційного Суду України*. 2010. № 4. С. 99-106.
3. Бойко О.Д. Історія України: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2007. 688 с.
4. Козаченко А.І. Історія розвитку конституціоналізму в Україні: навч. посіб. Полтава: Аст-рая, 2020. 217 с.
5. Конституційний процес в Україні та світовий досвід конституціоналізму: монографія / наук. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2014. 262 с.
6. Конституційні акти України. 1917-1920. Невідомі конституції України. Київ: Філософ. і соціол. думка, 1972. 272 с.

7. Конституція України. Київ: Преса України. 1997. 80 с.

8. Крусян А.Р. Науково-практична парадигма конституційних перетворень в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*: збірник наукових праць. Одеса: Юридична література, 2011. Вип. 62. С. 717-727.

9. Крусян А.Р. Сучасний український конституціоналізм: теорія і практика: автореферат дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2010. 42 с.

10. Речицький В.В. Вкотре про новітній український конституціоналізм. URL: <https://khp.org/1570187569>.

11. Сопілко І.М. Конституційний процес в Україні: історія і сучасність. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. Київ: НАУ, 2011. № 3(20). С. 72-75. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.20.7729>

12. Стецюк П. Конституційний розвиток в сучасному світі: український вимір. *Український часопис конституційного права*. 2017. № 1. С. 50-57.

13. Терлюк І. Конституціоналізм і українська модель конституціоналізму: до проблеми формування національної державно-правової традиції. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2017. № 884. С. 38-46. DOI: <https://doi.org/10.23939/law2017.884.038>

14. Федоренко В.Л. Конституція та конституціоналізм: сутність, сенси і взаємозумовленість. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2019. Вип. 2(86). С. 78-94. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.78-94>

15. Шаповал В.М. Сучасний конституціоналізм: монографія. Київ: Юридична фірма «Салком»; Юрінком Інтер, 2005. 560 с.

16. Юринець Ю.Л., Загороднюк В.В. Система сучасних джерел конституційного права України. *Молодіжний науковий юридичний форум*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. до Дня науки (м. Київ, 16-17 трав. 2019 р.). Тернопіль: Вектор, 2019. Т. 1. С. 156-158.

17. Яровой Т.С. Конституційно-правова реформа: виклики сьогодення. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2014. № 7. URL: https://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2014_7_7.

References

1. Agafonova N. Pytannja rozvytku konstytucijnoi' reformy v suchasnij Ukraini. *Teorija i praktyka intelektual'noi' vlasnosti*. 2016. № 2. S. 119-131.

2. Babenko K. Rozvytok konstytucionalizmu jak element suchasnoi' pravovoi' kul'tury v Ukraini. *Visnyk Konstytucijnogo Sudu Ukrainy*. 2010. № 4. S. 99-106.

3. Bojko O.D. Istorija Ukrainy: navch. posib. Kyi'v: Akademvydav, 2007. 688 s.

4. Kozachenko A.I. Istorija rozvytku konstytucionalizmu v Ukraini: navch. posib. Poltava: Astraja, 2020. 217 s.

5. Konstytucijnyj proces v Ukraini ta svitovyj dosvid konstytucionalizmu: monografija / nauk. red. Ju.S. Shemshuchenko. Kyi'v: Vyd-vo «Jurydychna dumka», 2014. 262 s.

6. Konstytucijni akty Ukrainy. 1917-1920. Nevidomi konstytucii' Ukrainy. Kyi'v: Filosof. i sociol. dumka, 1972. 272 s.

7. Konstytucija Ukrainy. Kyi'v: Presa Ukrainy. 1997. 80 s.

8. Krusjan A.R. Naukovo-praktychna paradygma konstytucijnyh peretvoren' v Ukraini. *Aktual'ni problemy derzhavy i prava: zbirnyk naukovyh prac'*. Odesa: Jurydychna literatura, 2011. Vyp. 62. C. 717-727.

9. Krusjan A.R. Suchasnyj ukrai'ns'kyj konstytucionalizm: teorija i praktyka: avtoreferat dys. ... d-ra juryd. nauk: 12.00.02; Nac. un.-t «Odes'ka jurydychna akademija». Odesa, 2010. 42 s.

10. Rechyc'kyj V.V. Vkotre pro novitnij ukrai'ns'kyj konstytucionalizm. URL: <https://khp.org/1570187569>.

11. Sopilko I.M. Konstytucijnyj proces v Ukraini: istorija i suchasnist'. *Naukovi praci Nacional'nogo aviacijnogo universytetu. Serija: Jurydychnyj visnyk «Povitrijane i kosmichne pravo»*. Kyi'v: NAU, 2011. № 3(20). S. 72-75. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.20.7729>

12. Stecjuk P. Konstytucijnyj rozvytok v suchasnomu sviti: ukrai'ns'kyj vymir. *Ukrai'ns'kyj chasopys konstytucijnogo prava*. 2017. № 1. S. 50-57.

13. Terljuk I. Konstytucionalizm i ukrai'ns'ka model' konstytucionalizmu: do problemy formuvannja nacional'noi' derzhavno-pravovoi' tradycii'. *Visnyk Nacional'nogo universytetu «L'vivs'ka politehnika»*. Serija: *Jurydychni nauky*. L'viv: Vyd-vo L'vivs'koj politehniky, 2017. № 884. S. 38-46.

14. Fedorenko V.L. Konstytucija ta konstytucionalizm: sutnist', sensy i vzajemozumovenist'. *Visnyk LDUVS im. E.O. Didorenka*. 2019. Vyp. 2(86). S. 78-94.

15. Shapoval V.M. Suchasnyj konstytucionalizm: monografija. Kyi'v: Jurydychna firma «Salkom»; Jurinkom Inter, 2005. 560 s.

16. Jury nec' Ju.L., Zagorodnjuk V.V. Systema suchasnyh dzherel konstytucijnogo prava Ukrainy. *Molodizhnyj naukovyj jurydychnyj forum: materialy II Mizhnar. nauk.-prakt. konf. do Dnja nauky (m. Kyi'v, 16-17 trav. 2019 r.)*. Ternopil': Vektor, 2019. T. 1. S. 156-158.

17. Jarovoj T.S. Konstytucijno-pravova reforma: vyklyky s'ogodennja. *Derzhavne upravlinnja: udoskonalennja ta rozvytok*. 2014. № 7. URL: https://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2014_7_7.

HISTORICAL AND LEGAL ORIGINS OF MODERN UKRAINIAN CONSTITUTIONALISM

National Aviation University
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mails: golovkos@ukr.net, varavairina8@gmail.com

Purpose: to characterize the historical and legal origins, sources of formation and directions of development of the constitutional process in Ukraine. **Methods:** using the method of historical and legal analysis outlines the prerequisites for the formation of domestic constitutionalism as a phenomenon of state formation; the method of comparative analysis was used to substantiate the impact on the development of the constitutional process in Ukraine of the traditions of European constitutionalism and the progressiveness of modern trends in its development; using the method of synthesis, the interdependence of the sources of formation and tendencies of development of Ukrainian constitutionalism is determined. **Results:** the need to improve the mechanism of constitutional regulation of public relations taking into account the historical and legal origins of the constitutional process; it is substantiated that the sources of Ukrainian constitutionalism are the achievements of European constitutional thought and domestic centuries-old historical and legal traditions that provide a relatively independent character, a variety of trends in the constitutional process (from globalism to regionalism); the main directions and topical issues of development of modern constitutional and legal support in Ukraine are determined; concluded that an important condition for the formation of the Ukrainian democratic, legal and social state is the proper theoretical support of the process of national constitutional law, taking into account the world, European and domestic experience of constitutionalism; Emphasis is placed on the socio-legal preconditions of constitutionalism as an effective mechanism for ensuring and protecting the constitutional order, human and civil rights and freedoms, in particular, the improvement of local self-government as an effective institution of civil society. **Discussion:** effective mechanisms for the implementation of constitutionalism and its development on the basis of European and domestic traditions of the constitutional process.

Keywords: Ukrainian constitutionalism; historical and legal origins of the constitutional process; European tendencies of modern constitutionalism.